

MENYHÉRT ILDIKÓ

A viselkedés és az érzelmek közösségi szabályozása a cigányság körében

1. MEGZAVART ÉRZELMI MINTÁK ÖRÖKÍTÉSE

Az emberi nyelvhez hasonlóan az érzelmi minták elsajátításában is szerepet kapnak az örökölt biológiai adottságok, de a konkrét emberi érzelmek az adott kultúra élet- és szocializációs stílusát tükröző elemi viselkedésegységek mintázatából sarjadnak.

Az érzelmek nyelve mindenütt változatos, különböző kultúrák között pedig eltérő is lehet, mivel e tekintetben minden társadalom más és más összetevőket tart fontosnak. Vannak azonban velünk született, egyetemes alapérzések: az öröm, a bánat, a harag, a félelem,

a meglepetés és az undor. Szerencsések vagyunk, ha még gyermekkorunkban lehetőséget kapunk arra, hogy felismerjük, és tisztán érzékeljük őket. Ha azonban nem így történik, akaratlanul megtanuljuk, hogy kellemetlen, kínzó alapérzéseink helyébe *helyettesítő* (vagy más néven *parazita*) érzéseket léptessünk, s többé ne is vegyünk tudomást az így háttérbe szorított valós alapérzésekről.

Egyes cigány csoportok körében is itt kezdődik a baj. Helyettesítő érzések sora lép működésbe, s ezek megzavarják vagy akár blokkolják a magasabb szintű kognitív érzések kialakulását és finomodását.

Többek között az önazonosság is sérül ilyenkor: a „cigánynak lenni” érzése negatív tartalommal telítődik, s a tanult tehetetlenség, az agresszió és a bűnözés fedőérzése lesz. A mélyszegénységben élő cigányok esetében ezt a sérülést bizonyítja, hogy a kutatások az egyszerű szegénységben élő társadalmi csoportok esetében nem mutatnak ki különbséget cigány és nem cigány szegénység között, a mélyszegénység esetében azonban igen. Itt olyan – a fent leírtak értelmében mentálisan sérült – cigány felnőttek és gyermekek közösségéről beszélhetünk, akik a „cigányok vagyunk” érzés batyujába kötik összes bajukat, rossz tulajdonságukat.

a kutatások az egyszerű szegénységben élő társadalmi csoportok esetében nem mutatnak ki különbséget cigány és nem cigány szegénység között, a mélyszegénység esetében azonban igen

A cigány mélyszegénységben egyéni és közösségi szinten is azonosíthatók azok az okok, melyek akadályozzák, hogy ezek az egyének és közösségek az elviselhetőbb szegénység fokára lépjenek,

s kikerüljenek a bűnözői létből. Míg a nem cigány mélyszegények sokszor magányosan, családjuktól elszakadva, hajléktalanként próbálnak fennmaradni, addig a mélyszegénységben élő cigányok kiterjedt és zárt rokonsági kötelékben, úgynevezett összetett *családokban* élnek, ahol a közösségi szabályozást antiszociális, önsorsrontó minták öntudatlan átadása és megerősítése jellemzi.

Az ilyen családi hálózatokban nevelkedő gyermek megzavart mintákat sajátít el, s nem tanulja meg felismerni és kezelni alapérzelmeit. Így érzelmvilágát az óvodában és iskolában a szorongás uralja, viselkedése agresszív, a megzavart és lelassult érzelmi fejlődés pedig – a megrekedt differenciálódás miatt – gátolja a nyelvi, értelmi és szociális kompetenciák fejlődését is.

A *dajkanyelv* például egyfajta egyetemes nyelvhasználat, amely reakcióra készíti a gyermeket, beszédszerve használatára serkenti, s így indirekt módon előkészíti a gyermeket a verbális kommunikációra. De ugyanez a nyelvhasználat segíti a pár hónapos gyermeket abban is, hogy megtanuljon érzelmeket felismerni és közölni. A mélyszegénységben élő cigány közösségekben azonban sokszor megfigyelhető, hogy az anyuka, a nagymama nem alkalmazza a dajkanyelvet. A gyermeket sokszor szemkontaktus felvétele nélkül veszik ölbé vagy teszik tisztába. A kicsiket a nagyobb gyermekek is úgy fogják, úgy cipelik, mintha játékbabák lennének. Nem a szívükhöz közel, ölelve tartják őket, hanem a csípőjükön, mint egy zsákot. Megfigyelhető az is, hogy nem a *gyermekkel*, hanem a *gyermek helyett* kommunikálnak. Ez jellemzően oda vezet, hogy a gyermek erőszakossá, ingerültté vagy érdektelenné válik. Nem vesz át játékot célzó gesztusokat, megküzdési stratégiákat. Így először a mozgásban és az érzelmek kifejezésében, később a beszédben és a gondolkodásban is több évnyi hátrányba kerülhet korosztályának más tagjaival szemben. Emellett a hiányos táplálkozás, a rendszeres vagy rendszertelen éhezés rombolja az idegrendszer és az agy plaszticitását. Az agy állomány kezdeti képlé-

ha az ember származásához – és nem jelleméhez – kapcsolja rossz tulajdonságait, cselekedeteit, akkor sokkal könnyebb azokkal együtt élni

kenysége, differenciálódási hajlama csökken, az agy kevésbé lesz képes az ismeretek tárolására és rendszerezésére, illetve az asszociációra. Az a vélekedés, miszerint a legrosszabb család is jobb, mint a nevelőintézet, téves. Hangoztatói nem tudják, milyen érzés rendszeresen – vagy akár rendszertelenül – éhesen elaludni.

De nem tudják azt sem, miféle szülői „törődés” vezet oda, hogy egy gyermek végül a szeretet és törődés iránti vágyát agresszióval fejezi ki.

A „cigánynak lenni” érzés a legkülönfélébb szokásokkal, értékekkel való azonosulást jelentheti. Ez az azonosulás, bár nevesített, nem mindig tudatos. Ezért sok káros cselekmény, önsorsrontó viselkedés lelki terhe alól mentesíti a sokszor zárt és destruktív közösségek tagjait. Hiszen ha az ember származásához – és nem jelleméhez – kapcsolja rossz tulajdonságait, cselekedeteit, akkor sokkal könnyebb azokkal együtt élni.

A „cigánynak lenni” érzés megjelenésének mikéntje – mint a többi magasabb szintű, kognitív érzelmé – függ az érzelmi-értelmi képességeinktől. Az értelmi képességük fejlődésében akadályozott gyermekekben torz formában születik ez az érzés, de a látásban, hallásban, beszédben – és legtöbb esetben a tanulásban – akadályozott gyermekek is csak töredékesen képesek átélni azt. Ha pedig a közösségi szabályozás ily módon sérült egyének irányítása alá kerül, akkor az adott közösség képtelen lesz illeszkedni környezetéhez, elveszíti azokat a képességeit, melyekkel társas kapcsolatait megerősítheti, harmonizálhatja, és amelyek segítségével könnyebben megoldhatja a komplex problémákat.

2. CIGÁNYNAK LENNI – SZERETET, FELELŐSÉGÉRZET ÉS ÖNFELÁLDOZÁS

3-4 éves koromban tudatosodott bennem, hogy mi cigányok vagyunk. Megfigyeltem, hogy falubéli szomszédjaink – a boltos és sokan mások – nem azok. S a korombeli-ekkel öntudatlanul is tartalmat, jelentést próbáltunk adni ennek a speciális érzésnek, amit cigány nyelven *románész*-nek hívunk.

Még nem voltunk iskoláskorúak, de már a nem cigány gyerekekkel közösen is megvitattuk, mi lehet a különbség cigányok és nem cigányok között. Utóbbiak közül egy társunk úgy vélekedett: a mi barnaságunk azért van, mert sokkal többet vagyunk a napon. Nekünk, roma gyerekeknek, teljesen más gondolataink és észrevételeink voltak. Például úgy gondoltuk, hogy a nem cigányok más színű ételeket főznek. Vagy azt, hogy náluk magától kapcsolódik fel a villany.

Nagyon lényeges, hogy a nem cigányokkal kapcsolatos észleléseink szubjektívek voltak, de nem torzak vagy negatívak. Gondolataikat, érzéseiket le tudtuk olvasni az arcukról. Tudatosan készültünk az iskolai szabályok megismerésére és betartására. A speciális „cigánynak lenni” érzés inkább segítette, mint gátolta a beilleszkedésünket. Úgy tudtuk – szüleink elmondták nekünk –, hogy mindkét közösség szabályrendszerét meg kell tanulnunk. Hogy tudnunk kell mindkét közösségben az ott kívánatos módon viselkedni. A nem cigányoknál csendben leültünk és hallgattunk, nem szóltunk bele a beszélgetésükbe. Ha ők jöttek hozzánk, akkor is e szerint viselkedtünk: érdeklődéssel, szeretettel fogadtuk őket.

Ezzel ellentétben a mélyszegény, mentálisan sérült családok gyermekei félnek és el-

bújnak, ha nem romák látogatnak el hozzájuk. Ezt is a felnőttektől veszik át. Utóbbiak ugyanis a családsegítőkről és hivatalos személyekről sokszor durván, elítélően beszélnek, amikor azok nincsenek jelen. A gyermekek ijedtsége ebből a mintából fakad: úgy érzik, a látogató bajt hozhat rájuk.

A kölcsönös együttélési szokások generációról generációra öröklődnek. Nyár végén és ősszel a nagynénimmal jártam találkozni, vagy más szóval: böngészni. Azokról a földekről, ahonnan már betakarították a termést, összeszedtük a maradék krumplit, kukoricát, zöldségfélét. Egyszer véletlenül olyan helyen kezdtem el dolgozni, ahonnan még nem szedték fel a krumplit, s nagynénim azonnal rám szóltak: nem szabad, észre fogják venni, és utána böngészni sem járhatunk. Meglepettséggel kevert zavar fogott el, amit a „cigánynak lenni” érzéshez társítottam. Közben tovább erősödött a belső parancs, hogy a kialakult alkut nem szabad megszegni, tiszteletben kell tartani.

A cigánysor nálunk a nem cigányok lakta utcában egy összefüggő házsor volt, ahol az egymással rokoni viszonyban állók laktak. A hetvenes évek közepére már minden cigány családnak volt a faluban televíziója. Ennek ellenére a felnőttek, főként az édesestvérek esténként sokszor összegyűltek nálunk, mert mi laktunk a cigánysor közepén. Életmeséiket mesélték. A kiszínezett, megszépült történetek hasonlítottak a magyar népmesékre. Fő mondanivalójuk ez volt: jó tett helyébe jót várj. Apukámról azt mesélték, hogy több mint húsz nem cigány fiú között dolgozott a téészben.¹ Az elnök pedig, amikor elküldhetett közülük egy főt traktoros-tanfolyamra, őt választotta. Még pedig azért, mert amikor a téész pénze a vaskazettával együtt eltűnt, apu nemcsak megtalálta, hanem azonnal vissza is vitte a téészbe... A történetből annyi igaz, hogy va-

¹² A téész, a szocialista korszakban a mezőgazdasági termelő szövetkezet megnevezése, az MGTSZ betűszóból származik.

lóban apukám került az iskolába. De, hogy mi, gyerekek biztosak legyünk abban, hogy ő egy hős, a nagybácsik azt is elmesélték, hogy mikor apu katona volt, s parancsba volt adva a tiltott határátlépők lelövése, ő csupán lábbon lötte őket.

Ezek a történetek felhívják a figyelmet arra, hogy a „romának lenni” érzésbe az egészséges lelkű, szövetű közösségek bele-
szövik az *egyetemes szeretet, önfeláldozás és felelősségérzet* történeteit. Ezek az érzések és viselkedési minták

azok, amelyek összekapcsolnak bennünket, ezek azok, amelyek a jövőbe vetett hitet erősítik, s a fejlődést szolgálják. A

romungró cigány mesékben és a beás közösségek meséiben is felfedezhető a „jó tett helyébe jót várj” üzenete, a másik ember iránt tanúsított szeretet, felelősség és önfeláldozás, amely átível valláson és származáson. Ugyanígy tettenérhető bennünk a cigányok és nem cigányok közötti, bizalmon alapuló együttműködés is.

A gyermek mindig utánozni igyekszik azt, aki megoldott egy problémát. Utánozza „a hőst”, s ha ez a hős a szülője, akkor még inkább. Anyukám mélyszegény, zárt közösségben nőtt fel. Olyanban, ahol a lábasjóságok, zöldségek, gyümölcsök ellopása a szegény cigány bocsánatos bűnének számított. Négy-öt éves voltam, amikor tárt szájjal hallgattam anyukámat, hogyan vitte haza a bugyijában a tojásokat, hogyan mászott fel a kerítés tetejére, és szedte a gelebébe (kebelébe) a gyümölcsöt. Mély sajnálatot éreztem, amikor arról mesélt, hogyan várta haza az ő anyukáját – mert éhes volt. Nem messze tőlünk volt egy elhagyatott ház, amelynek az udvarára jártunk játszani. Egy alkalommal a tyúktól helyén találtam egy tojást, amit anyukám meséjének engedelmességgel természetesen

a bugyimba rejtettem –, s nagy örömmel indultam vele haza. Közben az járt az eszemben, milyen ügyes vagyok, hogy már ebben is utánozni tudom őt. A tojás azonban összetört, ezért az út végén csak a szomorúság élménye maradt meg bennem. Később átjött hozzánk a szomszéd tyúkjá, s arra gondoltam, itt az újabb alkalom, hogy anyukám ügyességét utánozzam. Megfogtam a tyúkot, és bevittem neki. Anyu különösebb válaszreakció nélkül

megfőzte. Én pedig nagyon vártam haza aput a hetes munkából, hogy elmeséljem, mi történt. Azt gondoltam, örülni fog. Apukám azonban lehajtott

fejvel, hidegen és szomorúan megkért, máskor ne hozzak rá szegényt.

A gyermekek a szülőktől tanulják meg a tettét és a valódi átélést is. Ez valódi átélés volt. Ez hatott rám, nem maga a mondat. Szégyelltem magam, mert kellemtelen helyzetbe hoztam az apukámat, de emellett talán ez volt az első olyan komplex belső élményem, amely arra készítetett, hogy átgondoljam, ki vagyok én, milyen vagyok, milyen a családom. Tudatosult bennem, hogy mi a becsület, s hogyan kell arra vigyázni.

Eddigi pályám során sokféle cigány közösség gyermekeit tanítottam, s a lopással, a másik ember megkárosításával kapcsolatos hősies örömet soha nem tapasztaltam olyan közösségekben, ahol az anyukák konszolidáltan nevelték gyermekeiket, ahol nem volt általános a férfiak és nők börtönviseltsége, törvénnyel való szembenállása. Viszont azokban a szélsőségesen roncsolt és szegregált közösségekben, ahol a környezeti hatások fokozottan hátráltatták a gyermekek érzelmi és értelmi fejlődését, rend-

A gyermek mindig utánozni igyekszik azt, aki megoldott egy problémát. Utánozza „a hőst”, s ha ez a hős a szülője, akkor még inkább.

szeres volt a lopás, a közeli rokongyermek bántalmazása, zaklatása. Itt a szülők őszinte érzelmek közvetítésével örökítik át gyermekeiknek a negatív hőszerepet is. Az agresszorral való azonosulást.

Igen tanulságos látni, ahogyan a nagyobb gyermekek a kisebbeket tanítják lakatfeltörésre, ahogyan próbára teszik egymást a verekedésben, vagy ahogy lopásra szövetkeznek, nevelődnek a garázdaságra. Szinte lépésről lépésre érzékelhető és modellezhető, hogy a környezet hogyan formálja pubertáskorára antiszociálissá azt a gyermeket, akinek ez idáig még lehettek volna esélyei. Pedig a mesék világa felmutatja a lényegét. A közösségek emberi viszonyai, elfogadott értékei felismerhetők meséikből. Ezek pedig sokszor negatív hősökkel való azonosulásra nevelnek.

Számtalan cigány mese középpontjában állnak negatív mesehősök, akiktől meg lehet tanulni, hogyan kell meglopni, becsapni a

másik embert, a felebarátot, a testvért. Ha egy közösségben a negatív hősök veszik át az irányítást, akkor ne csodálkozzunk, hogy ott a pusztító erők válnak uralkodóvá. Ma sok cigánytelep ilyen. Az állam részéről itt az ingyen ebéd pótcselekvés.

A szüleink, illetve azok a személyek, akik közel állnak hozzánk, vagy akikkel rendszeres kapcsolatban vagyunk, ébresztik fel bennünk azokat a magasabb szintű kognitív érzelmeket is, melyek nem velünk születettek, de minden emberben megszülethetnek. Közös jellemzőjük, hogy a természetes kiválasztódás során „beváltak”, azaz őseinknek ők segítettek megoldani az egyre komplexebb társas környezet által támasztott problémákat. Azokban a cigány közösségekben, ahol ezek a komplex, magasabb rendű érzések jelen vannak, az álta-

lános műveltség sincs alacsonyabb szinten, mint a többségi társadalomban.

3. SEGÍTENI: JOG ÉS KÖTELESSÉG

Néha ma is elgondolkodom azon, hogyan fejlődött volna tovább a személyiségem, ha apukám a szégyenletes esemény után megdicsér, vagy ő is szó nélkül rám hagyja –, esetleg ha azt kellett volna éreznem, hogy neheztelése nem őszinte. Tudjuk jól: a jutalmazott vagy figyelmen kívül hagyott agresszív viselkedés megerősödik. Manapság visszatérő téma az iskolai agresszió, a viselkedészavar, a közösségi normákat rendszeresen megsértő gyermekek. A problémák ügyében

sokszor a nevelési tanácsadó és egyéb szolgálatok javító hatását várjuk. Pedig a fentiek alapján belátható, hogy csak felszíni beavatkozás telhet tőlük, a prob-

lémák gyökerei nagyon mélyre nyúlnak. Az érzelmi defektusok mellett fejlődő gyermekek magasabb szintű kognitív érzéseinek beindítása és differenciálódásának elősegítése nem könnyű, de vannak közöttük, akiknél ez nem lehetetlen.

Az elhanyagoló, agresszív szülő, aki sokszor nagyon fiatal, tapasztalatlan, szenvedélybeteg vagy mentálisan sérült, nem képes kellő támaszt nyújtani csecsemője számára. Saját zavarát, saját megzavart érzelmi világát adja mintául gyermekének. Ez történik akkor is, amikor saját félelmét, haragját – mint valóságos alapérzelmeit – dühkitörések, erőszakos cselekedetek helyettesítik, s mindezt a gyermekére zúdítja. Pedig neki is és gyermekének is nagyobb szüksége volna a csendre, az elvonulásra – a kisebb vagy nagyobb bánatok megéléséhez.

ha egy közösségben a negatív hősök veszik át az irányítást, akkor ne csodálkozzunk, hogy ott a pusztító erők válnak uralkodóvá

A mentális problémákkal küzdő felnőttek és gyermekek egy része az öröm színléssel próbálja elfedni bánatát. Az órai ingerkeresés, éneklés, dobolás vagy bármilyen rendbontás azt jelzi: ezek a gyerekek és felnőttek olyan sértettségen, szorongáson, félelmen próbálnak úrrá lenni, amelyet eddig *nem tudtak feldolgozni, elfelejteni*. Ugyanezért fordul oly gyakran heves veredésekbe a játéknak induló viccelődés, birkózás. S gyakori az is, hogy a félelmet, a dühöt a büszkeség érzésével próbálják palástolni.

Mindezek a téves érzelmi reakciók véget nem érő láncolatba szövődnek. Egy 14 éves fiú tanítványom iskolába menet szóváltásba keveredett egy 14 és 16 éves lány testvérpárral. A lányok az óraközi szünetekben addig keresték a fiúval a kapcsolatot, amíg egyiküknek hirtelen alkalma nyílt őt a földre rántani, és az arcát, nyakát össze-vissza marni. Nehéz volt őket szétválasztani, de miután sikerült, a másik lány is leteperte a fiút. Ekkor már két felnőtt kellett ahhoz, hogy a marakodás véget érjen.

Először a fiú anyja tudta meg a hírt – nem egészen egy órán belül –, s azonnal bejött az iskolába, ahol tájékoztatták, hogy feljelentést tehet a két lány ellen. Ezt követően a lányok anyja jött be az iskolába, és megtudhatta, hogy valószínűleg rendőrségi feljelentés lesz a dologból. A fiúnak és anyjának a reakciója egyértelmű volt. Sérelmüket egy védtelen, kisebb lányon torolták meg, aki a két nagylány családjába tartozott: a fiú elkapta az utcán és eltörte a karját. Az ügyben eljárás nem indult, pedig az iskola igazgatójának hivatalból rendőrségi feljelentést kellett volna tennie, a rendőrségnek pedig nagyon szigorúan eljárnia – az eset jelentését elmulasztó szülőkkel és igazgatóval szemben is.

A tanulás nem bonyolult. Ha egy jutalmazott agresszió alapuló közösségi szabályozás kontroll nélkül felülemelkedhet az érvényes alapszabályokon – az ország törvényein vagy akár egy iskola házirendjén –, akkor ne csodálkozzunk, ha ott elhatalmasodik és önállósul az agresszió. A mélyszegénységben élő cigányság számának növekedése, a cigánysággal szemben érzett előítéletek, félelmek erősödése, valamint egy-egy lakóközösség homogenizálódása pontosan azért következik be, mert akiknek joga és kötelessége volna az egészséges rend és érzelmek fenntartása és védelme, azok tétlen vagy alkalmatlan szemlélők –, avagy saját hatalmukat épp az agresszió, a megbélyegzés és a megalázás eszközeivel tartják fenn.

17 éves múltam, amikor úgy döntöttem: tanítónő leszek. Az elhatározást egy 14 éves rokon cigány leány panasza váltotta ki belőlem. Vásárlásból tartottunk hazafelé, én magam elé néztem bánatosan, miközben arról meséltem, hogy apukám nem enged a diszkóba, a két bátyám pedig minden fiút elhesseget „a környékemről” is. A rokonlány meglepődve hallgatta vallomást, és azt mondta: másoktól úgy hallotta, hogy büszke és kényes lány vagyok – neki azonban nagyon jólesik beszélgetni velem. Aztán úgy vélekedett, hogy szerinte jó sorom van, hiszen védelemben és szeretetben részesülök. Neki viszont el kell viselnie sógora szexuális zaklatását –, s ha ellenkezik, nem kap enni. Érezhetően megkönnyebbült a vallomástól. Én pedig azt gondoltam, pedagógusként sokat tehetnék a hasonló sorsú gyermekekért.

Elmondtam a szüleimnek a hallottakat. Ők pedig azt kérték, ne foglalkozzam az ügygel, mert bajom lehet belőle. A közösségi szabályozás azonban megmozdult.

Elmondtam a szüleimnek a hallottakat. Ők pedig azt kérték, ne foglalkozzam az ügygel, mert bajom lehet belőle. A közösségi szabályozás azonban megmozdult.

A szavak, a szemöldök-felhúzások szépen, csendben megtették hatásukat: pár hónap múlva a férfinak még a faluból is el kellett költöznie. Mindez észrevétlenül, pletykáradat nélkül zajlott.

Azt remélem, sikerül érzékeltetnem az olvasóval, mit takar a „cigánynak lenni” érzés, és hogyan formálja, hogyan avatkozik be az adott közösség a gyermeki személyiség fejlődésébe. Írásomat azonban vészcsengőül is szánom: szeretném, ha fokozottabb figyelem és állami gondoskodás venné körül az érzelmi, értelmi fejlődésükben

akadályozott cigány gyermekeket. Szeretném, ha erős és biztos mentőövet kaphatnának ahhoz, hogy ne váljanak negatív hőszökké. A mentőöv az intézményes nevelés volna – főképp a hetes iskola. Itt felkészült és tudatos nevelési szakemberek megtaníthatnák a gyermekeket az alapérzelmek felismerésére, elkülönítésére, finomítására, erre pedig később már biztonsággal épülhetnének magasabb szintű érzelmek. Másokkal együtt hiszem, hogy a mélyszegény, sérült családokban nevelkedő gyermekek számára a fiú- és leánykollégiumok nagy segítséget jelenthetnének.

Az iszkaszentgyörgyi kastélyiskola diákjai nézik a finn gyerekek bemutatóját.